

This article describes the features of academic discourse. The most productive lexical and phraseological means acting as eksplikants of belief in the academic discourse of Ivan Ogiyenko are defined. It contains a thematic vocabulary, lexical and contextual synonyms, and tropeyichni means, besides national spoken and bookish phraseological units are recorded in the academic report «Ukrainian culture».

Key words: discourse, academic discourse, scientific discourse, persuasion, lexical and phraseological units of persuasion, lexical and phraseological means of belief.

Отримано: 18.10.2016 р.

УДК 811.161.2:38

В. Ф. Погребенник

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

КОРЕЛЯТ «ПИСЬМЕННИК І РІДНА МОВА» У «НАУЦІ ПРО РІДНОМОВНІ ОБОВ'ЯЗКИ» ІВАНА ОГІЄНКА

У статті розглядаються погляди Івана Огієнка на розвиток і значення національної літературної мови, мовної практики письменників, багатство їх мовно-стильової палітри, на головну функцію літературної мови – бути джерелом національної єдності.

Ключові слова і словосполучення: національна культура, літературна, народна і місцева мова, письменницький праксис, мовний узус, неологізм, архаїзм.

Створена в екзилі у міждисциплінарному літературно- та мовознавчому ключі та вперше видана у варшавському часописі «Рідна мова», праця Івана Огієнка «Наука про рідномовні обов'язки» (1935) цінна і прикметна, зокрема, плеканням ідеалів самостійності й соборності України, безперешкодного розвитку її культури, мови й духовності. Названа брошура вводить у коло постійних творчих інтересів автора не тільки 30-х рр., коли він як редактор «Рідної мови» обговорював її у низці статей («Без спільної літературної мови нема нації, для одного народу – одна літературна мова», «Всеукраїнська літературна мова й мова наших дитячих видань», «Для одного народу – одна наукова термінологія»).

У них він однозначно й концептуально ствердив доцентрову консолідуючу силу єдиної літературної мови народу, адже, як це сформулювала С. Сохаська у розвідці «Ідея соборності в культурологічній спадщині Івана Огієнка», вона зміцнює таке потрібне Україні й сьогодні «почуття національної єдності, формує психіку, розвиває мораль, плекає свідомість» [1, с.29]. Тому громадський і державний діяч, учений і письменник висунув гасло, котрого дотримувався все життя: «Для одного народу – одна літературна мова і один правопис» (а зараз мало не кожний часопис має свої правописні й інші норми!). Воно народилось у його ідейному універсумі значно раніше, ніж у 30-х рр., а визріло у роки Національної революції як наслідок розмислу про єдність нації, злітовану мовою, й успадкованим в І. Франка ідеалом поступу: «Мова, писав І. Огієнко 1918 р., – це не тільки форма культурного життя нації, а й спосіб і форма «національного організування».

Після декалогічної частини брошури, спроектованої на кожного свідомого громадянина, й утверджуючої важливої для автора ідеї необхідної мовленнєвої, орфоепічної й правописної єдності усього українського народу, «Наука...» концентрується довкола актуальних проблем мовотворчості у національному

письменництві. Вже те, що І.Огієнко зосередився на літературі як одному з головних первнів «найціннішої культурної ділянки» засвідчує: як теоретик і практик він глибоко усвідомив значення діяльності тих, кого вважали «інженерами людських душ», а в сталінському СРСР уже тоді номінували «автоматниками партії». До того ж розділ VIII названої праці, «Письменник і рідна мова», являє собою широко закреслену й концептуальну програму дій, кожна з пронумерованих позицій якої від №1 до останньої №28 спрямована на реалізацію суб'єктами красної словесності місії художньої творчості, високої в умовах недержавної України, – злитовувати свій народ у потужну й свідому силу. Це надзавдання літератури недержавної нації досягне лише через етнодидактичне виховання письменниками «почуття всенациональної гордості й чести» [3, с.53].

Окреслений програмно чітко у 28 позиціях, Огієнківський проект ставить перед гідними своєї ролі літераторами ключові вимоги і завдання, що кумулятивно пронизують усі частини його «Науки про рідномовні обов'язки», є наскрізними у них. Так, преамбулою до зачинних постулатів частини VIII «Письменник і рідна мова», ідеологічно-історичних нарисів «Книга нашого буття на чужині» тощо є визнання мови, як слухано писав І.Тюрменко у статті «Українська культура у вимірі православної концепції Митрополита Іларіона», «віддзеркаленням душі народу, його вікової історії та культури» [2, с.249]. Вона, за І. Огієнком, є «серцем народу». «Коли гине мова – гине й народ», – як суголосно мовив індійський релігійний діяч і філософ Шрі Чінмой, загибель народу починається з того, що німіє його мова. Народна мова – це ще й схованка сили-силенної мовних перлин, що нерідко вербалізують «тонкі духовні переживання». Літературна ж мова, за проникливим твердженням «Десяти найголовніших мовних заповідей свідомого громадянина» – то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша основа її» [3, с. 41].

Це вагоме усвідомлення детермінує всі понижчі кореляти «письменник – мова», починаючи з визнання «Найсильніші й найперші творці соборної літературної мови – то свої письменники» [3, с.50]. І дійсно, у культурному відродженні України та становленні її нової літератури таку роль відіграли насамперед героїчна й комічна мовотворчість на живій народній основі Івана Котляревського (в Галичині – вірші й проповіді М. Шашкевича) й особливо Тараса Шевченка, який створив, зокрема, високий стиль соборного слова. А літератори-москвофіли, навпаки, послугуючись мовною мішанкою «язичієм», практично не прислужилися поступові письменства та формували хіба що підґрунтя політичної течії русинства, ідеології «русского міра» й сучасного суржика. А він, як писав Ю. Шевельов, є серйозною загрозою у мовних ситуаціях на зразок тієї, що маємо сьогодні в Україні.

Пункт 2 кореляту продовжив попередній у площині ствердження І. Огієнком зобов'язання кожного письменника володіти своєю «соборною літературною мовою» та постійно примножувати її знання. Звідси органічно випливає критична констатація пунктів 3-4: якщо літератор не працюватиме у цей спосіб для «загальнонаціонального добра» через власні лінивість чи несвідомість, то він тільки зашкодить рідній культурі (на жаль, в українській літературі постмодерну цього, певне, не усвідомлюють ті белетристи, втім і жінки, які часто-густо послуговуються нецензурною лексикою, смакують тілесними «низовими» мотивами тощо). Керуючись високими ідеальними мотивами, Митрополит Іларіон справедливо наголосив у пункті 5 на необхідності для майстрів слова не лише писати, а й говорити «найкращою соборною літературною мовою» [3, с.50].

Цікава й дещо дискусійна у нашому розумінні позиція 6 факту ґрунтується на факті походження літературної (штучної) мови з народної (природної), проте

й на визнанні безперечної їх взаємної дистанційованості. Звідси походить досить жорстка вимога пункту 6 І. Огієнка: не слід будувати мовну фактуру художнього твору на застосуванні діалектизмів і провінціалізмів, виправдовуючи це невивтарчальним резонансом «так говорять у нашому селі» (зауважмо: це писав І. Огієнко – історичний діалектолог, дослідник місцевих говорів, наприклад лемківського у студіях «Словацько-українська спільнота в лемківському говорі XVIII ст.», автор статей «Місцеві карпатські говори», «Як записувати народні говори», укладач «Словника місцевих виразів, у літературній мові не вживаних»). Дискусійність цієї засади, на нашу думку, полягає у тому, що українське письменство досі не вичерпало не зужитий ще ресурс того ж лемківського чи, наприклад, ще більше відомого гуцульського діалекту. Його застосування дало розкішні естетичні плоди у натхненній Гуцульщиною творчості Ю. Федьковича, І. Франка, Олександра Олеса, Б. Лепкого, М. Коцюбинського, Г. Хоткевича, О. Кобилянської, Марка Черемшини, польського письменника Ст. Вінченза та ін. авторів, збагатили активний лексичний фонд української літературної мови. Гадаємо, що особливості індивідуального мовного уязу має визначати літературний хист і почуття мистецького такту, ступінь системної сформованості власного стилю митця. Проте, зберімо у Петра Шикерика-Доникова чи Онуфрія Манчука його гуцульську говірку, фольклоризми й етнографізми, й можемо отримати, перефразовуючи Марка Черемшину, замість живої квітки їх прози якогось «струпішілого мерця».

Цілком придатна й актуальна вимога 7 якраз стосується активного і пасивного словника мови письменника: перший у нього має бути найширший, а другий, що складається практично з не вживаних слів і виразів – рідкісних або малознаних, – якнайменший (з-поміж наших класиків зразками щодо цього можуть послужити насамперед Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, А. Кримський, Б. Лепкий і ін.). Невипадково аксіологічною цінністю творчості письменника визнано у пп. 8-9 багатство його словника, чуття скарбів рідної синоніміки, а ще виробленість, соковитість, промовистість і небуденну яскравість мови – риса художніх писань самого І. Огієнка.

Слушні позиції 10-12 кореляту «Письменник і рідна мова» поширює поняття багатства мови на небуденні епітети (не тільки прикметникові, а й прислівникові), на творення нових слів як «ознаку талановитості письменника» [3, с.51] – а можливо, деколи й геніальності, як у випадку раннього Павла Тичини. Заохочувати митця до творення нових слів є, на думку І. Огієнка, навіть обов'язком суспільності (sic!). Визнаючи цінність тільки поетичної мови у літературі, мислитель пов'язав її, крім вищезгаданого, із новаторськими метафорами і персоніфікаціями, колоритними порівняннями (успіх останніх зумовлюється свіжістю другорядного предмета порівняння, тобто того, з чим порівнюють).

Пп.13-16 об'єднало поняття *licentia poetica* (терміносистемі М. Зерова властиве вживання цього термінологічного словосполучення у модифікованому варіанті *licentia litteraria*). Це та мистецька воля, що дає змогу письменнику вибрати одну з прийнятних словоформ або котрийсь із синонімів. Уживання ж ним не «санкціонованих» літературною мовою слів або говіркових наголосів упрост оголошується «недозволенним огріхом» супроти неї. На нашу думку, «регуляторній системі» праці «Наука про рідномовні обов'язки» тут бракує нотатки про те, що поетичні наголоси можуть не збігатися з граматичними, оскільки потрапляють у силове поле ритму і розміру. Важливість для І. Огієнка проблеми використання діалектизмів (меншою мірою архаїзмів) у літературній соборній мові засвідчується вже певним «кружлянням» цих мотивів, що повертаються до *modus operandi* кореляту позиціями 17-20. У них стверджується не від'ємне

значення для єдності нації і «всенационального культурного добра» [3, с.52], незнання письменником соборної мови – тієї, що є однаково добре зрозуміла над Дніпром, Доном і Сяном, як писав І.Франко про такі ж бездержавні обставини України. Тут слід наголосити: спільною всеукраїнською літературною мовою – «соборною» – для світового українства Іван Огієнко однозначно і послідовно мислив не мову рідного житомирського Полісся чи Галичини (Франкову), хоча вони й здатні її збагатити, а середньонадніпрянську – мову Тараса Шевченка. Кордон же на Збручі загрожував Україні, згідно з його політико-мовним прогнозом, постанням двох літературних мов: хто нею не володіє, мав би її вивчити, інакше дошкально зашкодить рідним культурі й народові.

Тож застосування говіркової мови, як і архаїзмів, за умов бездержавності чи «недодержавності» І. Огієнко категорично обмежував окремими цілями, артистичними чи ілюстраційними, виправдовуючи присутність місцевих слів і виразів завданням творення локального колориту в діалогах і монологіях персонажів, а також необхідністю творів на регіональну потребу. Аналогічно архаїзми повинні, на його переконання, суголосне Драгоманівському, підпорядковуватися цим же цілям та вільно вживатися лиш у «розмові давніх дієвих осіб». Тож ідейним гаслом і неписаним імперативом цих міркувань варто визнати філософську засаду в дусі позитивізму відповідності актуальним справам живого й усім зрозумілого слова та мови.

Позиції 21-28 підносять високі функції літературного критика як знавця мови та помічника у справі шліфування її письменниками, унормовують їх творчий узус у плані дотримання чистоти мови, уникнення «чужих ялових слів та калюк», яких так багато в українських мас-медіа початку ХХІ ст., особливо засміченій мові реклами тощо. Надзвичайно важливими з погляду сьогодення слід визнати пп.22 і 24. Тут звучить доленосна для сучасної української держави ідея плекання всіма письменниками «всенациональної єдності», зокрема мовної, й такої рідномовної реалізації, «щоб на цих творах духовно зростали і молодь, студентство, й ціле громадянство взагалі» [3, с.53]. Найвідповідальнішим обов'язком літераторів, особливо недержавного народу, І. Огієнко визнає піднесення ними «патріотичних всенациональних тем, що виховують у народі почуття всенациональної гордості й чести» [3, с.53]. Звідси неактуальність у його естетичній програмі «чистого мистецтва», шкідливість оминання миттями національно-громадських мотивів, вимога щодо вироблення ними національного світогляду – передумови розвитку й усього народу та його літературної мови.

Дотримуючися принципу єдності змісту і форми, автор по-своєму розставив акценти для української літератури та її творців: «сама форма твору, навіть найкраща, не задовольнить національних потреб народу – в творі мусять бути, крім досконалої форми, ще й відповідна ідея. Тільки глибока ідея вкупі з досконалою формою роблять твір великим і нестаріючим» [3, с.53-54].

Тож невелика брошура «Наука про рідномовні обов'язки» з дистанції часу виявляє свою непроминальну вартість уже самим розумінням зродженого на основі живої мовної практики всього народу української літературної мови як найбільш дієвого чинника формування рідної соборної нації та культурно-національного духового її відродження всупереч «обмосковленню», полонізації, румунізації та мадяризації українських земель. Предмет його концепції «рятування України», ця вельми значна змістом праця акцентувала діалектичний зв'язок процесів зростання культури рідної мови й національно-народної свідомості, соборності й духовної зрілості суспільства, уклала програму дій розвою індивідуальності й громади за край несприятливих суспільно-політичних обставин, що й визначає актуальність цього щирого заповіту І.Огієнка своїм сучасникам і нащадкам.

Список використаних джерел:

1. Духовна і науково-педагогічна діяльність ІІ. Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження: до 115-річчя від дня народження // *Наук. доповіді другої Всеукраїнської наук.-теорет. конф. (18-19 лютого 1997 р.)*. – Кам'янець-Подільський ; Київ, 1997. – С. 29-33.
2. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта // *Наук. зб. Серія історична та філологічна*. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип. VI. – С. 245-254.
3. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Рідна мова / Іван Огієнко ; (Митрополит Іларіон) ; упор., передмова і коментарі М. Тимошика. – К. : НВЦ «Наша культура і наука», 2010. – 435 с.

The article deals with I. Ohienko's views on the development and significance of national literary language, of the writer's literary praxis, wealth of its linguistics and styles palette, on the literary language main function – to be the source of national unity.

Key words: national culture, literary, folk, local languages, writer praxis, language usage, neologism, archaism.

Отримано: 09.05.2016 р.

УДК 811.161.2'38

А. С. Попович

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

**МОВОТВОРЧИТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ
У РЕЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА**

У статті проаналізовані наукові праці Івана Огієнка щодо особливостей мови художніх творів українських письменників. Об'єктом дослідження стали праці «Історія української літературної мови», «Наука про рідномовні обов'язки», «Наша літературна мова», «Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови» та інші. Увага акцентується на значенні письменників у формуванні української літературної мови та настановах для майстрів пера.

Ключові слова: Іван Огієнко, мовні засоби, художній стиль, індивідуальний стиль письменника, мова творів, українська літературна мова, стилістичні особливості.

Художній стиль посідає особливе місце в історії української літературної мови та «є серцевиною стилістичної системи національної мови» [4, с.247]. Вагомими вважаємо дослідження мовних засобів художнього стилю, з-поміж яких домінують розвідки про індивідуальний стиль письменників (К. Баценко, А. Бевзенко, С. Бирик, І. Білодід, Л. Булаховський, В. Ващенко, П. Гриценко, І. Грицютенко, С. Дорошенко, В. Дроздовський, Н. Дужик, А. Загнітко, М. Жовтобрюх, С. Єрмоленко, В. Калашник, А. Коваль, В. Коптілов, М. Коцюбинська, М. Крупа, Л. Лисиченко, В. Масальський, Л. Масенко, Л. Мацько, Ф. Медведєв, Н. Мех, А. Мойсієнко, І. Ощипко, П. Плющ, Л. Полюга, Л. Пустовіт, Л. Рожило, В. Русанівський, Л. Селіверстова, Л. Скрипник, Н. Сологуб, Л. Ставицька, Г. Сюта, З. Франко, Л. Шевченко, Ю. Шевельов, В. Шпиринкевич та інші).

С. Єрмоленко безспідставно стверджує: «Як галузь українського мовознавства дослідження індивідуального стилю активізувалося в 40-50-і рр.